

להיות בתוך הגוף בבית הספר: פנומנולוגיה של הריקוד בקרב נערות במגמות המחול

יעל (ילי) נתיב

בשנים 2004-2006, במסגרת לימודים לתואר דוקטור, ערכתי מחקר אתנוגרפי בשלוש מגמות מחול באזור תל-אביב. מקור העניין שלי בנערות רוקדות במגמות מחול טמון בחלקו בעובדה, שבעבר הייתי אני עצמי נערה שהריקוד עמד במרכז עולמה. בשבילי, החוויה של "לרקוד" היתה ונשארה "להיות בתוך הגוף" כמצב אקסטטי, מהנה, מרגש, מגרה ומספק, ושנות הלימודים נתפשות בעיני כמרחב זמן פיסי, אשר בתוכו עברתי תהליכים טרנספורמטיביים ומעצימים כנערה מתבגרת. בעבודה על המחקר ראיתי את הנערות הרוקדות מפוזציה כפולה: כמורה למחול זה שנים רבות וכחוקרת.

קיומן של מגמות המחול בבתי ספר תיכוניים בישראל הוא תופעה ייחודית במערב. מגמות אלה פועלות כחלק מפעילות אינטנסיבית של חינוך למחול אמנותי, המתרחשת במסגרת החינוך הפורמלי והבלתי-פורמלי בישראל. מרבית האוכלוסייה הרוקדת הן נערות, שלרוב העיסוק במחול עומד במרכז עולמן. מרבית המגמות הקיימות כיום החלו לפעול בשנות השמונים והתשעים ברחבי הארץ. הן פועלות בבתי ספר רגילים, שאינם מוגדרים בהכרח בתי ספר לאמנויות. המגמות מציעות מסגרת ללימודי מחול לבגרות, הכוללת תוכנית בסיס של שיעורים מעשיים במקצועות המחול המודרני, הבלט הקלאסי והכוריאוגרפיה ושיעורים עיוניים בתחום תולדות המחול, מוסיקה למחול ואנטומיה. הנערות הבוחרות במחול כמקצוע לימוד מורחב בשנות התיכון, נדרשות להקדיש לו בין מינימום של 13 שעות שבועיות לעד 25 שעות ויותר במסגרת הבית ספרית.

כבכל המגמות, לימודי המחול בשלוש המגמות שנחקרו מתקיימים כחלק מסדר היום של התלמידות בבית הספר וכחלק ממערכת הלימודים הכללית שלהן. כך הן עוברות במשך היום, ולפעמים כמה פעמים, הלך ושוב בין כיתת הלימוד הרגילה לסטודיו למחול. הן מתפשטות ומתלבשות, עוברות מישיבה לתנועה, מדיבור לשקט, מחלל עמוס כיסאות ורעש למרחב חשוף, ריק ושקט, מכיתה גדולה שבה לומדים יחד בניג ובנות לקבוצה חד-מגדרית מצומצמת של תלמידות-מורות.

במאמר זה ברצוני להציג ולפרש את חוויית הגוף והריקוד של הנערות הרוקדות, בהסתמך על האופן שבו הן מתארות את רגעי הריקוד, ולמקמה בהקשר הבית ספרי שבו הן נתונות. יהיה בכך משום ניסיון הרמוני לתאר במלים ולפרש תיאורטית את שאפשר לכנות "המקום שלא רואים", אותו מחד חבו של פעולת הריקוד, הממוקם בחוויה הסובייקטיבית, הפנומנולוגית בשפת המחקר, של הרוקדת. הצגתו של מחד זה

תתרום לצמצום הפער והריחוק הקיימים בין השיח האסתטי הרווח על המחול, והנובע מנקודת מבט חיצונית המתבוננת על הריקוד, לבין פרספקטיבה פנומנולוגית, המבקשת להתמקד בחוויה האנושית-הסובייקטיבית שלו (Merleau-Ponty, 1945; Shannon, 2001; Csikszentmihaly,

"משאב אנושי", ולא בני אדם בעלי בחירה, והם נתונים לעיצוב בהתאמה לדרישות הטכנולוגיה והשוק, בדרך כלל עם קשר מועט לעולמם הפנימי (McLaren, 1999; Shusterman, 2000; Wexler, 2006 ואחרים). חוקרת החינוך מקסין גרין מסבירה שמשום כך, אין להתפלג שהאווירה בקרב תלמידים בבתי הספר התיכוניים היא של חוסר עניין, אי-סדר, פסיביות ואדישות (Greene, 1995). מקלרן (McLaren, 1999), אחד מחוקרי החינוך המעטים שיצאו לשדה וערכו אתנוגרפיה, מתייחס למקומו של הגוף בכיתת הלימוד באופן מיוחד ומתאר את בית הספר כמערכת דכאנית מאוד כלפיו. ממצאי המחקר שלו מראים כי הפדגוגיה המסורתית היא גישה טכנוקרטית, המפרידה בין גוף לדעת, וכי הניכור מובנה אל תוך פרקטיקות של הוראה בית ספרית. מקלרן (שם) רואה את תרבות בית

1988; Goellner & Murphy, 1995; Bordo, 1993 ואחרים). אל מול עמדות אלו, ראוי להשמיע את דעותיהם של חוקרים חברתיים המסתכלים על התמונה הרחבה יותר של הסדר החברתי המודרני-המאוחר המאפיין את ימינו, ואת תפישותיהם באשר למקומו של הגוף בו. סוגיה זו מעניינת במיוחד, משום שנדמה שחוקרים אלה רואים בחשיבותו של הגוף בעידן המודרני-המאוחר סוגיה מרכזית ומשמעותית, אבל באופן מוחלט כמעט זו נשארת מחוץ לפרקטיקות חינוכיות בזירת בית הספר. לדוגמה, אנטוני גידנס (Giddens, 1991) טוען שהפרויקט המרכזי של הסובייקט בעידן המודרני המאוחר הוא פרויקט הרפלקסיביות העצמית, והגוף תופס בו מקום מהותי. הוא מתאר את המציאות של המודרניות המאוחרת כמרוחקת מתפישות

עומדים השיח על פנימיות של העצמי והשאפה לחוויה אותנטית אמיתית ובעלת משמעות. הוא מסביר כי הגוף הוא אתר לרפלקסיביות עצמית המעצבת את האישיות, אך בו בזמן הוא גם אתר הנתון לפיקוח וללחץ חברתי:

אם לסכם את גידנס, הנשען על שתי עמדות תיאורטיות, הפוסט-סטרוקטורליסטית והפנומנולוגית, לגוף מעמד מרכזי בעיצוב העצמי המודרני-המאוחר, אך מעמד זה אינו נטול בעיות. מחד גיסא הוא מכיל אפשרויות להתפתחות ועיצוב זהות, אך מאידך גיסא הוא נתון ללחצים ולפיקוח חברתיים ותרבותיים המסכנים את מעמדו. ככל שהגוף נתון לשימור התנהגות קבועה ולפיקוח מצדן של דרישות תרבותיות, ממשיך גידנס, כך נוצר פער משמעותי ומתמשך בתוך הסובייקט עצמו – פער בין הסובייקט לגופו. על

Dance Students, photo: Liat Rotner

תלמידות מחול, צילום: לילי רותנר

הספר כתרבות של כאב אקזיסטנציאליסטי ופיסי, הקשור בעיניו באופן אינטימי למעשה הפדגוגי הבית ספרי. תלמידים לומדים להשאיר את גופם בהמתנה מחוץ למשחק החינוכי, עם כניסתם לבית הספר כל בוקר מחדש. ישיבה על כיסא בגן זקוף, טורים ישרים של כיסאות ושולחנות, עיניים הממוקדות בכיוון אחד – במורה או בספרי הלימוד. במצב זה, הוא אומר, הישענות, התרווחות, הנעת איברים או מבט בוהה בחלון נתפשים כלא רצויים, אבל בפועל הם מספקים לתלמידים רגעים של בריחה ומנוחה.

פיליפ וקסלר (2000, 2006), סוציולוג של החינוך, מתאר אף הוא את בית הספר ואת החינוך הממסדי כמקום וכתפישה המדכאים את החושים ומכחישים את החוויה וההוויה המלאה של תלמידים הנמצאים, לדעתו, במצב של ריקנות והעדר משמעות. בבית הספר, הוא אומר, יש דגש על כישורים קוגניטיביים מודרניים, המבטאים את הניכור והמכניות של האינדיבידואל, המובילים לאדישות ולאלימות. תפישת הגוף בבית הספר,

כתפישה תרבותית, נובעת מהאופן שבו רואה הפילוסופיה המערבית את הגוף. רחוק ממושגים כמו תודעה, מחשבה, היגיון, רוח או נפש, הגוף מוצג כממד פיסי, ביולוגי וחומרי מכני, חסר משמעות מהותית לקיום האנושי (Hanna,

וממבנים חברתיים מסורתיים, שבעבר היו מובנים מאליהם. היום, הוא טוען, בעידן שבו שולטת הפרדה בין זמן למקום בחיי היומיום, הסובייקט נתון למערכות פיקוח אבסטרקטיות, ולרפלקסיביות מוסדית המנהלת את הידע החברתי. הפרדה בין זמן למקום, מסממני המובהקים של העידן הנוכחי, הוא מסביר, יוצרת פיזור חברתי, ניכור ובדידות בחברה. העדר מסגרות תומכות של זמן, מקום וקהילה בחברה המודרנית המאוחרת מחייב את הפרט

Regularised control of the body is a fundamental means whereby a biography of self-identity is maintained; Yet, at the same time the self is also more or less constantly 'on display' to others in terms of its embodiment... Normal appearances are the (closely monitored) bodily mannerisms by means of which the individual actively reproduces the protective cocoon in situations of normalcy.

Giddens, 1991 pp. 58-59

לתהליך רפלקסיבי מתמשך, שבו יש התבוננות על עצמי משתנה, נחקר, נבדק ונבנה מחדש כחלק מהיחסים בין האישי והחברתי. במרכז העיסוק של הפרויקט הרפלקסיבי, וכסימן מודרני של התארגנות חברתית על פי גידנס,

בסיס תפישתו, ועל סמך טענותיהם של חוקרי החינוך מקלרן ווקלר (שם), אפשר לומר שבית הספר התיכון מתפקד כמערכת אבסטרקטית, המפקחת על הגוף, משמרת תפישות נורמטיביות המגבילות אותו ובכך תורמת להיווצרות פער בין תלמידים לגופם.

חשוב להזכיר, שלשיח העוסק בפיקוח תרבותי על הגוף יש גם זווית מגדרית, הרלוונטית למחקר זה, העוסק באוכלוסייה של נערות בגיל ההתבגרות. פמיניסטיות שדנו בגוף ובמחול מנקודת מבט פוסט-סטרוקטורליסטית מותחות ביקורת חריפה על המשחוע והמשטור של הגוף הרוקד. הן טוענות שפרקטיקות ריקודיות משרתות תפישות תרבותיות דומיננטיות, שעל פיהן נשים ונערות מפתחות רצון עז להיות בעלות גוף מחוטב, חזק ורזה. החוקרות מפנות גוף בחברה המערבית המודרנית מכוננות תפקידי מגדר ומעודדות עבודה-עצמית המופנית בעיקר לשיפור הגוף בהתאם לאמות מידה אלו. דרישה זו הופכת למשמעותית במיוחד בזירה של בנות הנעורים, והיא מועצמת עוד יותר בספירה של הריקוד (Nichler & Vuckovic,; Bordo, 1993; Gvion, 2008, 1994; לירן-אלפר, 2004; צוברי,

